

Наталія Петрица

СПОСОБИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ У СТАРОЧЕСЬКИХ
ХРОНІКАХ 14-15 СТОЛІТТЯ

УДК 811.162.3'01'373.23

Петрица Н. М. Способи ідентифікації особи у старочеських хроніках 14-15 століття; 11 сторінок; кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. У статті досліджуються склад та динаміка вживання чеських складених власних особових назв XIV-XV ст. Статистичні дані розвідки засвідчили основні тенденції у розвитку старочеської антропонімії даного періоду: у XV ст. з'явилася тенденція до стійкого збільшення складених імен. У ході дослідження виділили два типи дволексемних антропонімів, характеризуються наскрізністю вживання протягом досліджуваних нами століть.

Ключові слова: антропонімія, складена власна особова назва, однолексемні антропоніми, багатолексемні антропоніми, антропонімоформула.

Resume. The research is done on the basis of Czech chronicles of 15th century. The aim of article is to inquire and describe the Czech's antroponymical formulas. The description of they and quantatives statements gives good possibility to earmark the most spread of them, which are the personal naming, personal name + antroponymical attribute, personal name + nickname. It should be mentioned that formula personal name + nickname and personal name + antroponymical attribute in quantative Czech chronicles of 15th century had a large quantative level and nowadays its typical for Czech's antroponymical system and differ from other slavonik languages.

Key words: anthroponomy, personal names, antroponymical formulas, antroponymical attribute, nickname,

Формування чеської антропонімійної системи, відбувалося протягом багатьох століть, пройшовши певні етапи на шляху свого становлення — від язичницьких імен аж до усталеної, кодифікованої сучасної антропонімоформули. Справедливою є теза про те, що ономастика має справу різночасовими назвами, що акумулюють необмежену лінгвальну та культурно-історичну інформацію [1, с.45]. Ця стаття є продовженням наших студій старочеської антропонімії у діахронії [4, с.206-210]. Адже лише у перспективі часу та простору видно динаміку імен: одні тенденції генеральні, визначальні, інші — другорядні та підпорядковані [2, с. 26].

В основі нашого дослідження — багатолексемні власні особові назви XIV-XV ст. Джерелами цього фактичного матеріалу послуговували чеські літописні пам'ятки кінця XIV ст. [12] та XV століття [9,10,11]. Метою статті є дослідження складу та динаміки вживання чеських антропонімоформул періоду формування складених власних назв особи, а також окреслення основних тенденцій та особливостей їх розвитку у порівнянні з попередніми століттями.

Серед праць, що присвячені старочеським іменам, варто відзначити в першу чергу роботу Й.Бенеша [7]. Предметом студій дослідника були прізвища, однак вони мали опосередкований стосунок до старочеських формул іменування. Фундаментальна робота Я.Свободи присвячена аналізу старочеських імен на лексико-семантичному та словотворчому рівні [13]. Тому старочеські складені власні особові назви у діахронії ще чекають свого опису та аналізу.

Наше дослідження базується на хронологічному принципі. Одна з пам'яток — Збраславська хроніка Петра Житавського (Petra Žitavského Kronika zbraslavská) охоплює події XIV ст [12]. Ця пам'ятка має спільний часовий проміжок з хронікою Даліміла (а саме початок XIV ст.), однак статистика засвідчила дещо відмінні тенденції ідентифікації осіб у хроніці Житавського. Решта писемних пам'яток — Chronicon Laurentii de Brzyezowa (Husitská kronika Vavřince z Březové), Chronicon Universitatis Pragensis (Tzv.

Kronika Pražské univerzity), Chronica Bartossii de Drahonicz (Kronika Bartoška z Drahonic) — датуються XV століттям.

1. Антропонімія XIV ст.

У хроніці Петра Житавського домінують однолексемні іменування. Їх питома вага складає 64 % від загальної кількості усіх антропонімів. Це на 7% менше, ніж у хроніці Даліміла. Таким чином зберігаються тенденції попередніх століть, коли однолексемні власні особові імена превалюють над дволексемними, однак поступово втрачають свої позиції на користь багатолексемних антропонімічних утворень [4, с. 207].

Кількісне співвідношення одно- дво- та трилексемних власних особових назв у XIV ст. (хроніка Житавського) становить 63%, 34% та 3% відповідно. Очевидно, вживання одного імені (чи то автохтонного слов'янського, чи християнського) у межах конкретного мовленнєвого узусу ще задовільняло потреби соціуму. Поряд з іменем продовжують вживатися також різні уточнюючі компоненти. На лексико-семантичному рівні, як і в попередні століття, уточнення власного імені особи оформлялося кількома способами, а саме:

1) апелятивно-антропонімічних сполук, наприклад: *regine Gute* [12,с.3], *episcopus Tobias* [12, с.3], *rex Wenceslaus* [12, с.4], *domini Ottakari* [12,с.8], *rege Ottakaro* [12,с.23], *capellanis Albertus nomine* [12, с.24], *Zewissium regi* [12,с.32], *presul Bernhardus* [12,с.49], *monachus Johannesnomine* [12,с.56], *domino Matheo cardinali* [12,с.66], *regina Reyczka* [12, с.91], *capellani Petrus, cunradus, heinricus* [12,с.156], *ducis Ladislai* [12,с.304], *prefatus dominus Conradus* [12, с.306].

2) поширених означень (із вказівкою на соціальний статус або походження особи): *Heinricus, dux Karinthie* [12,с.5], *Rudolfi, ducis Austrie et Sweuie* [12,с.5], *domini Arnoldum, Babenbergensem episcopum* [12,с.4], *domini Thobie, Pragensis episcopi* [12,с.28], *Heinricus, dux Wratislauie* [12,с.35], *abbas Theodericus, nacione Thuringus, monasterio Waldsachsensi prefuit* [12,с.39], *Dominun Bernhardum, Misnensen prepositum* [12,с.51], *domino frater Hermanus,*

monachus Aule Regie [12,c.175], *domino Heinrico, Tridentino episcopo* [12, c.142], *dominus Petrus, Olomoucensis episcopus* [12,c.243], *frater Otto daiconus* [12,c.295], *frater Michael, nune prior Aule Regie* [12,c. 294], *Bernhardum, ducem Slezie* [12,c.272], *pater Przibislaus, episcopus Satorenensis* [12,c.300].

3) іменувань з аналітично вираженим посесивним компонентом, що позначає особу через відношення до певного родича: *Wenceslaus, filius Wenceslai regis* [12,c.4], *Johannem, filium regis Romanorum* [12,c.6], *Elizabeth, filiam regis Bohemorum* [12,c.6], *Guta, Romanorum regis filia* [12,c.13], *Agnes, regis Wenceslai filia* [12,c.63], *regi Romanorum filius Rudolfus nomine* [12,c.47], *domino Johanne, imperatoris Heinrici filio* [12,c.6], *Agnetem, sororem Wenceslai regis* [12,c.4], *Johannes johannis, regis Boemie, filius secundogenitus* [12,c.298], *Henricum, Ottonem fratres* [12,c.321], *Bertoldus, Henrici filius de Lipa* [12,c.301], *Blanka, soror Philippi, regis Francie* [12,c.274].

Питома вага цих сполук у хроніці Житавського становить відповідно 24% —34%— 42% (див. також таблицю №3).

Однак, на відміну від хроніки Даліміла, у хроніці Житавського уже фіксуємо самотійне вживання компонентів складеного власного імені у якості засобу ідентифікації особи, наприклад: *abbas in Scedlicz Heidenricus nomine Cisterciensi* [12,c.3]; *domino abbati Scedlicensi* [12,c.40]; *abbas de Scedlicz* [12, c.41]; *dominus Heidenricus* [12,c.50].

Дволексемні іменування у хроніці Житавського (XIV ст.) представлені двома типами: а) ім'я + прізвище; б) ім'я + відтопонімне означення, питома вага яких становить 9% та 91% відповідно. Наприклад: а) *Petrum Vajani* [12,c.298], *Heinmann dictus Krussina* [12,c.116], *Henricus dictus Scriptor* [12,c.320], *Wilhelmus Lepus* [12,c.115], *Zbizlaus Lepus* [12,c.3], *Johannes Wusthub* [12,c.182]; б) *Johannes de Dobruscha* [12,c.252], *Petro de Rosenberk* [12,c.240], *Babarus de Stroconicz* [12,c.252], *Thobiam de Bechin* [12,c.116], *Vlricus de Babyanicz* [12,c.300], *magister Vlricus de Babyanitz dictus* [12,c.301]; *Heinricus dictus de Haufenstein* [12,c.180], *Hartlibus dictus de Boschobicz* [12,c.193], *Heynmanus dictus de Duba* [12,c.113], *Bertholdo dicto de Lippa*

[12,с.320]. Наявність малої кількості прізвищ у складі дволексемних іменувань, не означає відсутність їх у денотата, а свідчить про те, що ідентифікація знаті відбувалася переважно за місцем походження чи володіння.

У праці Житавського формула ім'я + відтопонімне означення зберігає за собою більший відсоток іменувань, ніж у хроніці Даліміла (на поч. XIV ст. — 70%)[4, с. 209], і займає домінуючу позицію у системі дволексемних власних особових імен. Поряд з тим у Житавського фіксуємо новий, невідомий попередній пам'ятці, компонент *dictus*, що входить до складу цих власних іменувань. Порівняймо: *Bavarus de Stroconicz* [12,с.252], *Petro de Rosenberk* [12,с.240], *Matheus de Trentsch* [12, с.88], *Thobais de Bechin* [12, с.116] і *Heinricum dictum de Duba* [12, с.88], *Vlricus de Babyanite dictus* [12, с.300], *Bertholdo dicto de Lippa* [12, с.320], *Jesko dictus de Schiltberg* [12, с.182], *Fridericus, Johannes et Nicolaus fraters dicti de Gallis* [12, с.174], *Hartlibus dictus de Boschobicz* [12, с.193], *Heinmannus dictus Krussina* [12, с.116], *Henricus dictus Scriptor* [12, с.320].

Однак хроніка Житавського не фіксує жодного іменування, що відповідало б формулі ім'я + патронімічна назва. Уже хроніка Даліміла у функціонуванні цієї антропонімоформули засвідчила спадну тенденцію [4, с. 209].

Трилексемні імена становлять 3 % від усієї кількості онімів і представлені у вигляді імя + відтопонімне означення + прізвисько: *dominus Heinmanus de Leuchtinburk dictus Cruschina* [12, с.159], *Wilhelmus de Waldek dictus Lepus* [12,с.262] або інверсивна форма *Wilhelmus dictus Lepus de Waldek* [12, с.115], *abbas in Scedlicz Heidenricus nomine Cisterciensis* [12, с.39].

2. Антропонімія XV століття.

У наступних досліджуваних нами писемних пам'ятках, що відносяться до XV століття [9,10,11], відзначаємо різке збільшення фіксацій дво та трилексемних іменувань (у два та три рази відповідно); натомість втричі зменшилася кількість зафіксованих однолексемних власних особових назв.

Таблиця № 1. Питома вага складених власних особових назв у XIV та XV столітті.

	однолексемні іменування	дволексемні іменування	трилексемні іменування
XIV ст. (хроніка Житавського)	64%	34%	3%
XV ст.	21 %	70 %	9%

1) У межах однолексемного способу ідентифікації ще зберігаються уточнюючі компоненти. Переважає вживання імені або апелятивно - антропонімних сполук: *domini Hlawacz* [10, с.582], *magister Stanislaus* [10, с.577], *dominus Petrus* [10, с.573], *Hroch* [10, с.572], *dominus Sbinko* [10, с.573], *dominus Koldicz* [10, с.582], *dominus Czenko* [10, с.281], *Rohacz* [11, с.29], *Hrdinka* [11, с.30], *Porziczka* [11, с.32], *Ondrassko* [11, с.33], *Jakubko* [11, с.33], *Podstawek* [11, с.3], *Brzych* [11, с.8], *Prokopko* [11, с.16], *Slechta* [11, с.16], *domino Crussina* [11, с.1], *Zeleny* [11, с.30], *Zidek* [11, с.30], *Sweyczer* [11, с.32]. Однолексемна ідентифікація особи передбачає вживання не тільки імені людини (дохристиянського чи християнського), як це було у хроніці Даліміла, але й — прізвиська чи прізвищевої назви, які є частиною складеної власної назви особи, наприклад: *dominus Boczko* [11, с.5] і *Victorino dictus Boczko* [9, с.45]; *domino Michalczone* і *domino Johanne seniore de Michlsparg dicto Michalecz* [9, с.18]; *domini Sadlo* [9, с.82] і *Johannes Sadlo* [9, с.84]; *dominum Flasska* [10, с.582] і *Arnesto dicto Flasska* [10, с.16]; *Brzych* [11, с.8] і *Ludvici dictam Brzych* [11, с.8], *domini Zagiecz* [9, с.19] і *dominus Wilhelmus dictus Zagiecz* [10, с.582].

У XV столітті послаблюються позиції поширених означень та іменувань з аналітично вираженим посесивним компонентом, що вживалися у якості уточнюючих засобів при власному імені. Це спричинено, ясна річ, значним поширенням дволексемних антропонімів, що в більшій мірі задовільняли потребу соціуму в точній ідентифікації чи індивідуалізації особи. Словацький ономаст В.Бланар приходиться до висновку, що двоіменність є

іменуванням суспільного ладу, котрий характеризується високим рівнем приватної власності [8, с.25]. Перевага складних іменувань ще у тому, що вони не просто диференціюють людей, а, індивідуалізуючи названого, вказують на його місце серед чисельних родичів [5, с.149]. Ці екстралінгвальні фактори (як одні з основних) спричинили формування та поширення великої кількості дволексемних антропонімів, а відтак зменшилась роль іменувань з аналітично вираженим посесивним компонентом, що позначає особу через відношення до певного родича (див. таблицю № 2).

Таблиця № 2.

	імена апелятивно- антропонімічні сполуки	чи поширені означення	іменування з аналітично вираженим посесивним компонентом
XIV століття	24%	34%	42%
XV століття	66 %	17 %	17 %

2) У досліджуваних хроніках XV ст. дволексемні антропоніми представлені двома типами: а) ім'я + прізвище: *Liczko Magnus* [11, с.18], *dominus Wilhelmus Kostka* [11, с.18], *Stiepanko Simonek* [11, с.15], *magister Johannes Hus* [10, с.568], *Stepanus Palecz* [10, с.570], *Andreas Brod* [10, с.571], *Petrus Polak* [10, с.571], *dominus Sbinco Zagiecz* [11, с.24], *Wilhelmo Chtr* [11, с.29], *Johanne Czapco* [11, с.31], *Absolom Bielobozkam Hrzicz* [11, с.35], *Stanislau Poray* [11, с.35], *Johanne Zmrzlik* [11, с.11];

У писемних пам'ятках XV століття росте частотність вживання прізвищ у поєднанні з іменем. Й. Бенеш вважає, що завданням прізвищ у цей період не була насмішка чи визначення особи для обмеженого кола людей, а ідентифікація особи для важливих зв'язків з громадськістю [7, с. 6].

Антропонімоформула ім'я + прізвище у XV ст. часто поширюється компонентом *dictus* (званий): *Victorino dicto Boczcone* [9, с.45], *Wilhelmus dictus Zagiec* [10, с.582], *Nicolaus dictus Chudy* [9, с.63], *Johannis dicti Krk* [9,

c.15], *Arnesto dicto Flasska* [9, c.16], *Johannes dicto Chodek* [9, c.17], *Mathias dictus Smolarz* [11, c.32], *Jacobus dictus Kyseliche* [11, c.26], *Dionisius dictus Borzek* [11, c.23], *Ribaldo dictus Twaroh* [11, c.20], *Martinum dictum Lupacz* [11, c.18], *Procopius doctus Holy* [11, c.7], *Johanne dicto Bieli* [11, c.1], *Ludvici dictus Brzych* [11, c.8], *Henrico dicto Zito* [11, c.6], *Martino dicto Prostrzedek* [11, c.30], *Johannis dicti Hrzenbenarz* [11, c.27], *Petro dicto Zmrzlik* [9, c.53].

Ми свідомо виділили в окрему підгрупу складені назви особи з компонентом *dictus* (званий). Адже первісно цей компонент служив у якості сполучного слова, що у певній мовленнєвій ситуації об'єднувало докупи два чи більше імені людини. Статистичні дані у дослідженнях подальших століть дозволять нам з'ясувати період занепаду цього елемента, а відтак і переходу прізвиська у чи відтопонімного означення у прізвищеву назву.

б) ім'я + відтопонімне означення. У досліджуваних хроніках ця формула представлена у двох варіантах:

- ім'я + прийменник *de* + топонім: *Nikolaus de Paderow* [11, c.9], *Smil de Sternberg* [11, c.10], *Ulrico de Riznberk* [11, c.8], *Johannis de Miestecz* [11, c.7], *Hynko de Colstein* [11, c.4], *Bohuslaus de SSwamberk* [11, c.3], *Hanussius de Kolowrat* [11, c.31], *Hrzicz de Swynarzow* [11, c.29], *Johanne de Usk* [11, c.28], *Petro de Michalowicz* [11, c.28], *Jenczo de Petrsspurk* [11, c.25], *Jakubko de Moravia* [11, c.24], *Benessius de Duba* [11, c.23].

- ім'я + відтопонімний прикметник (часто з компонентом *dictus*): *Oldrich Rozmbersky* [9, c.70], *Johannes dictus Bukowsky* [11, c.11], *Johanni dicto Swidniczky* [9, c.9], *Jan Bozkovec* [9, c.47], *Johanni Jessenicz* [10, c.571], *Petro dicto Mezyrziczky* [9, c.19], *Nicolaus Luthomissl* [10, c.567], *Pipa Gallicus* [10, c.583].

Кількісне співвідношення дволексемних антропонімів у хроніках XV ст. представлено у таблиці № 3.

Таблиця №3.

ім'я + прізвисько - 33 %		ім'я + відтопонімне означення - 67%	
ім'я + прізвисько	з компонентом	ім'я +	ім'я +

	dictus	відтопонімний прикметник	прийменник de + топонім
51 %	49 %	15 %	85 %

Ці два типи складених власних особових назв характеризуються наскрізністю вживання протягом досліджуваних нами століть [4, с.209]. Статистика свідчить, що схема ім'я + відтопонімний прикметник у хроніці Даліміла є найбільш поширеною серед дволексемних власних особових назв.

3. Трилексемна антропонімоформула представлена у вигляді ім'я + відтопонімне означення + прізвисько і становить 9 % від усієї кількості онімів: *Matěj Pražak z Hradce na Labi* [9, с.70], *Przibiko diktus Koczka de Skal* [11, с. 26], *Wilhelmus Kostka de Postupicz* [11, с.21], *Johannes Sadlo de Rzitka* [10, с.574], *Hrdko dictus de Kutta de Dubam* [11, с.22], *Janko de Miliczin dictus Sadlo* [9, с.11], *magistro de Montibus dicto Mikess Diwoky* [9, с.13], *Ulricus dictus Wawak de Nova domo* [9, с.53] або *Ulricus de Nova domo dictus Wawak* [9, с.82], *domino Petro de Swoyssin Zmrzlik dicto* [9, с.65], *Wilhelmus dictus Zagiecz de Zidlochowic* [9, с.49], *Johannes de Praga dictus Krasa* [9, с.12], *Johannes Chudoba dictus Ralsko* [9, с.8], *Johannes dictus Czapko de Ssan* [11, с.23].

Прізвисько однієї особи має коливання у формах *dominus Hyncze dictus Ptaczko de Purstain* [11, с.26] та *dominus Hyncze dictus Ptaczek de Purstain* [11, с.21].

Отже, дослідження літописних пам'яток XIV- XIV століття показало, що антропонімія цього періоду становить собою складне утворення, основу якого складають однолексемні антропоніми у вигляді імен (дохристиянських та християнських), прізвиस्क та прізвищевих назв, дволексемні антропоніми у вигляді ім'я + прізвисько та ім'я + відтопонімне означення, а також трилексемних імен, в основі яких лежить ім'я + відтопонімне означення + прізвисько (або інверсивний варіант). У XIV столітті однолексемні власні особові імена ще превалюють над дволексемними, однак у XV ст. з'явилася тенденція до стійкого збільшення складених імен. Статистичні дані свідчать що у хроніках XV ст. однолексемних імен поменшало втричі, натомість

дволексемних антропонімів зафіксовано удвічі більше, ніж у XIV ст., у три рази побільшало і трилексемних власних іменувань. Антропонімоформули у складі яких є прізвисько та відтопонімне означення характеризуються наскрізністю вживання у всі досліджувані нами століття.

Література

1. Лучик В. Стан і перспективи української ономастики у загальнослов'янському контексті. - Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 354-355. Слов'янська філологія. - Чернівці, 2007.- С. 45-49.
2. Никонов В.А. Имя и общество. – М.: Наука, 1974.
3. Пахомова С.М. Русские составные личные именованія донационального периода.- Дисс. ... канд. фил. наук.- Ужгород, 1984.
4. Петріца Н. Старочеська антропонімія в діахронії (на матеріалі хроніки Даліміла).- Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 354-355. Слов'янська філологія. - Чернівці, 2007.- С. 206-210.
5. Чучка П.П. Антропонімні словосполучення в українських говорах Закарпаття. – Міжвузівська наукова конференція з проблем синтаксису української мови / Тези доповідей/. – Чернівці, 1965, с. 149-151.
6. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття: Вступ та імена / Конспект лекцій/ . Ужгород, 1970.- 103с.
7. Beneš J. O českých příjmeních. – Praha, 1962.
8. Blanár V. Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestných mien v Maďarsku.- Bratislava, 1950. – 140 s.
9. Chronicon Laurentii de Brzyezowa [Husitská kronika Vavřince z Březové] ed. Jaroslav Goll, in: Fontes rerum Bohemicarum, tom. V.- Pragae 1893, s. 329-534.// <http://www.clavmon.cz/clavis/sttisky/repertorium/index.html>

10. Chronicon Universitatis Pragensis [Tzv. Kronika Pražské univerzity] ed. Jaroslav Goll, in: Fontes rerum Bohemicarum, tom. V.- Pragae 1893, s.567-588.//
<http://www.clavmon.cz/clavis/sttisky/repertorium/index.html>
11. Chronica Bartossii de Drahonicz [Kronika Bartoška z Drahonac] ed. Jaroslav Goll, in: Fontes rerum Bohemicarum, tom. V.- Pragae 1893, s. 591-628.//
<http://www.clavmon.cz/clavis/sttisky/repertorium/index.html>
12. Petri Zittavensis Cronica Aule Regie [Petra Žitavského Kronika zbraslavská] ed. Emler, in Fontes rerum Bohemicarum, tom. IV, Pragae, 1884. – s. 3-337.//
<http://www.clavmon.cz/clavis/sttisky/repertorium/index.html>
13. Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení.– Praha, 1964.